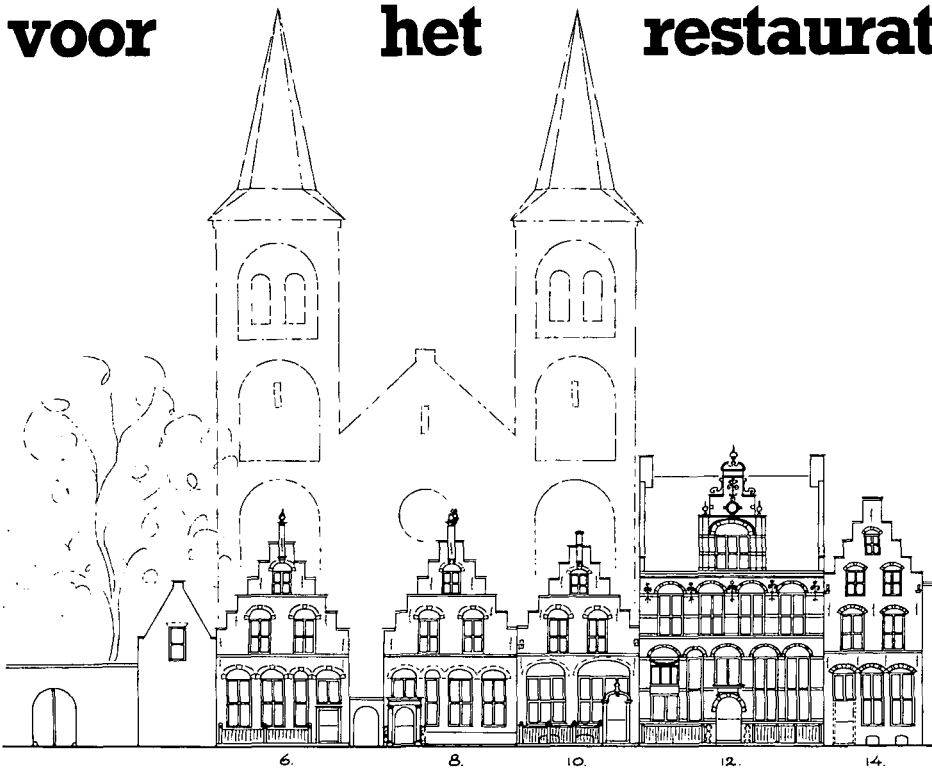

ANNEMARIE TEN CATE

Bouwhistorisch onderzoek als 'onderlegger' voor het restauratieplan

Reconstructie van het straatbeeld van de Korte Nieuwstraat kort na de aanleg. Weergegeven zijn de huizen, 6, 8, 10 en 12 en op de achtergrond de Pauluskerk. De gang tussen de nrs. 6 en 8 is hypothetisch (tekening A.F.E. Kipp).

Op 20 januari jl. werd er in Haarlem een symposium gehouden over Bouwhistorisch onderzoek. Wat wordt daaronder verstaan, wat gebeurt er met de verworven gegevens en hoe zouden deze het best verwerkt kunnen worden. Het aantal beroepsmatig werkzame bouwhistorici groeit, hoewel de eeuwige bezuinigingen natuurlijk ook hier een remmende werking hebben. Deze studiedag werd georganiseerd door de Nederlandse Vereniging van Monumentenzorgers in nauwe samenwerking met de RDMZ en de gemeentelijk monumentenzorg van Haarlem, Utrecht en 's-Hertogenbosch.

Wat wordt er verstaan onder bouwhistorisch onderzoek en wat is het nut. De ouderdom van een gebouw, de wijzigingen van exterieur en interieur zijn vaak slechts af te leiden uit de nog aanwezige bouwsporen en specifieke architectuurfragmenten. Bouwhistorisch onderzoek ter plaatse en aangevuld met archiefonderzoek kan van groot belang zijn bij het op te stellen restauratieplan. Vooruitlopend op deze restauratie is het verstandig dat er een zorgvuldige inventarisatie plaatsvindt van nog aanwezige bouwsporen. Het bouwhistorisch onderzoek dient dan als 'onderlegger' voor het restauratieplan. Een dergelijk onderzoek kan bovendien een aanvulling zijn op de kennis over de bouwgeschiedenis in het algemeen, bouwtechnieken en bouwmaterialen. Veelal komen de sporen echter pas tijdens de uitvoering aan het licht. De bouwhistoricus moet daarom vooral in de beginfase ter plekke zijn en de ontmanteling van het gebouw nauwlettend volgen. Men treft bijvoorbeeld nog regelmatig achter een 19e eeuwse gevel een middeleeuws houtskelet aan; voor het oog absoluut niet zichtbaar.

Ontmanteling

Bij de ontmanteling komen vaak de in het

verleden aangebrachte wijzigingen aan het licht, deze kunnen bijvoorbeeld de indeling van het gebouw beïnvloeden. De kosten van een dergelijk onderzoek komen over het algemeen in aanmerking voor subsidie; vooral natuurlijk wanneer er sprake is van een (bouw)historisch interessant bouwwerk. Het onderzoek dient echter nauwkeurig vastgelegd te worden in de vorm van foto's, tekeningen en op schrift, opdat er lering uit getrokken kan worden. Uit tijdgebrek, maar ook vaak om financiële redenen, schiet dit laatste er helaas maar al te vaak bij in.

Schatgraverscomplex

De lezingen voor de middag waren van theoretische aard, terwijl de toehoorders 's middags werden overspoeld met voorbeelden, dia's en 'onderricht in vogelvlucht'.

De eerste spreker, prof. dr. ir. R. Meischke, hield een wat sceptisch betoog. Hij spreekt zijn verontwaardiging uit over het feit dat de kranten onlangs bol stonden over het stukje muur dat in Den Haag werd opgegraven op de plek waar het nieuwe stadhuis van Meier moet komen. 'Waarom haalt deze muur de pers, en wij niet?', aldus Meischke. Het heeft volgens hem te

maken met het oude schatgraverscomplex; de interesse voor het mysterieuze, voor het ongrijpbare beeld. Terzijde memoreert hij de prachtige 17e eeuwse bebouwing, die rond 1900 nog bijna gaaf op deze plek te aanschouwen was en die zonder enige vorm van documentatie voor eeuwig verloren is gegaan. Meischke is echter van mening dat men onvoldoende gebruik maakt van verricht onderzoek en documentatie (tekeningen, foto's, verslaggeving enz.). Objectgericht onderzoek is betrekkelijk, slecht publiceerbaar, raakt in de vergetelheid en verdwijnt maar al te vaak onvindbaar in de archieven. Gegevens moeten binnen een veel groter onderzoek, bijvoorbeeld thematisch, vastgelegd worden. 'Zoek gave objecten en probeer geen onnodige tijdrovende en moeilijke puzzels op te lossen', aldus Meischke.

Breng gegevens over materiaal, bewoners, type woningen, omgeving enz. bijeen en probeer uit al die gegevens de grote lijnen te destilleren. Als voorbeeld geeft hij: Waarom werd er in Amsterdam zo lang, tot ca. 1600, met behulp van houtskeletten gebouwd? Is Noord-Holland een typisch houtskelet-provincie of komt het op dezelfde wijze ook in andere provincies voor? Zo zijn er vele vragen, die met elkaar in verband gebracht zouden kunnen worden. 'Het is zaak dat documentatie nu gedocumenteerd wordt,' d.w.z. dat gedaan onderzoek degelijk afgesloten wordt, dat er conclusies getrokken worden. Dat de boel niet meer opgeruimd wordt, zonder tot enig nut te hebben gediend c.q. te kunnen dienen.

Meetstok

De volgende spreker drs. ing. D. J. de Vries (RDMZ) deed verwoede pogingen de pessimistische woorden van Meischke wat te relativeren. Bouwhistorisch onderzoek is en blijft van belang. Allereerst m.b.t. kennisoverdracht, maar ook bijvoorbeeld om sloop of dreigende sloop in de publiciteit te brengen, hetgeen menig keer tot behoud heeft geleid. Als ideaal ziet hij een totaalregister van monumenten met daarin verwijzingen naar diverse vindplaatsen. De Vries vertelde vervolgens het een en ander over hulpmiddelen bij bouwhistorisch onderzoek, zoals de veldpantograaf (voor nauwkeuriger opmetingen), het kostbare fotogrammetrische onderzoek en geo-electrische (ondergrondse) weerstandmeting. Hij toonde hierbij de nieuwste snuffjes op dit gebied: een meetstok waarop metingen direct afleesbaar zijn en waarbij men bovendien de meetwaarden in een uitneembaar geheugen kan opslaan. Via een computerprogramma (bijv. Cadcam) kunnen deze gegevens later uitgewerkt worden. Zou dit betekenen dat tekenblok en tekeninkt in de toekomst overbodig zouden zijn? Voorlopig niet want ook deze prachtstok heeft beperkingen.

's-Hertogenbosch

Ir. H. W. Boekwijt, bouwhistoricus in dienst van Den Bosch, vertelde na de koffie over de situatie in de Brabantse hoofdstad. Twee bouwhistorici, een stadsarcheoloog en een assistent-archeoloog ressorteren onder de sector Ruimtelijke Planning. Het bureau is ondergebracht in de voormalige St. Jacobskerk, het oude museum. Zij beschikken daar over expositieruimte (woensdag open) waar regelmatig vondsten getoond worden. Per jaar verrichten ze naast een aantal langlopende, grote onderzoeken, een dertigtal kleinere, waarvan een summariere rapportage wordt gemaakt. Voor uitwerking van gegevens is helaas weinig tijd.¹ In samenwerking met de Stichting Heemkunde is onlangs naar voorbeeld van Utrecht een *Bouwhistorische en archeologische Kroniek* uitgebracht. Helaas zijn er onvoldoende financiële middelen om dit jaarlijks te doen, maar een begin is er. In Den Bosch is men zeer actief. Onlangs werd er een spreekuur ingesteld en ook is men op educatief terrein bezig; in samenwerking met de RDMZ werd er een lesprogramma samengesteld voor de plaatselijke MTS en ook leidt men vrijwilligers op, die de bouwhistorici de helpende hand kunnen bieden.

Muurwerkarcheologie

De heer B. J. M. Klück (gem. Monumentenzorg Utrecht) hield een betoog over muurwerkarcheologie. Vooral achtergevels (in steden) zijn voor dergelijk onderzoek interessante objecten, omdat deze veelal voor het oog verborgen blijven en er derhalve weinig aan veranderd is. Hij toonde muren met vogelnestkasten (broedplaatsen voor vogels, ten behoeve van de vleespot; 'de vroegste vorm van uit de muur eten' aldus Klück) en diverse steensoorten en metsel-

verbanden. Als bioloog is hij met name gespecialiseerd in verschillende korstmossen, dood of levend, waaruit hij allerlei conclusies weet te trekken. Later in de wandelgangen hoorde ik iemand fluisteren: 'Die Klück kan een dag met twee stenen zoet zijn'. Een ware specialist, die een interessant betoog hield.

De heer H. Janse (Rijksdienst Monumentenzorg) probeerde in een tijdsbestek van een half uur de bouwhistoricus op een aantal zaken te wijzen met betrekking tot houtconstructies; een onmogelijke opgave. Aan de hand van een groot aantal dia's wees hij op specifieke kenmerken van kapconstructies. Onder andere van de reusachtige, unieke kap van de onlangs gesloopte Keppelse ijzergieterij uit 1840.

Dendrochronologie

Ing. D. J. de Vries sprak nogmaals, nu over dendrochronologie. Deze wetenschap houdt in dat men aan de hand van jaarringen bijna exact kan dateren, zij het dat dit een tijdrovende en zeer kostbare aangelegenheid is. De torenkap van de Dom van Utrecht bijvoorbeeld werd zo bestudeerd en bleek uit 1384 te zijn. In Twente is men op dit terrein met een grootscheeps onderzoek bezig. De dikte van de jaarring wordt bepaald door de bodemgesteldheid en klimatologische omstandigheden (in Nederland zijn door de vochtige grond de jaarringen bijvoorbeeld dikker dan in Duitsland), waarbij toepassing op eikenhout het meeste succes oogst. In Duitsland is men al jaren met dergelijk onderzoek bezig; in Nederland sedert 1982.

Standaardcurve

De methode werkt als volgt: men neemt een monster van een stuk hout en telt de jaarringen, welke in een curve worden ge-

zet die wordt gerelateerd aan bestaande standaardcurves. Met behulp van de computer heeft men een aantal regionaal gebonden standaardcurves samengesteld. Deze gaan zelfs terug tot 2 à 3.000 jaar voor Christus (de zogenaamde Westduitse Standaardcurve). Deze Standaardcurve kan voor oostelijk Nederland gebruikt worden, waar eikehout langer in de bouw werd toegepast. Deze methode is echter enorm kostbaar en wordt dan ook alleen bij bouwwerken van grote betekenis toegepast. Ook moet rekening worden gehouden met het feit dat slechts 50% van de toepassingen succes hebben! In Nederland wordt het aantal regionale curves steeds verder uitgebreid. De Rijksdienst heeft voor dergelijk onderzoek momenteel 10.000 gulden per jaar beschikbaar.

Tenslotte sprak drs. A. F. E. Kipp van Monumentenzorg Utrecht over zijn onderzoek van Huis Leeuwenberch aan de Oude Gracht 307, Utrecht. Een huis met een ogenschijnlijk gewone 19e eeuwse lijstgevel, echter met een lange interessante bouwgeschiedenis. Er werd bijvoorbeeld met dendrochronologisch onderzoek uitgewezen dat de kap uit 1315 dateert. Tijdens deze voordracht werd wederom duidelijk hoe verrassend, leerzaam en belangrijk bouwhistorisch onderzoek kan zijn.

Voor verslaggeving van bouwhistorisch onderzoek in Utrecht verwijs ik naar de uitermate zorgvuldige en gedetailleerde *archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht*.²

Een uiterst leerzame studiedag. Op diverse terreinen blijkt indrukwekkend onderzoek verricht te worden. Het is nu echter nog zaak dat er een landelijke databank met een register van verwijzingen opgericht wordt, waardoor resultaten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek intensiever benut kunnen worden. In ieder geval is op dit gebied stof genoeg voor nog vele symposia.

noot 1

Voor de resultaten van bouwhistorisch onderzoek in Den Bosch verwijs ik naar het onlangs verschenen artikel van J. W. G. Witmer in het KNOB-bulletin, 1988, no 5, p. 200 e.v. Hierin wordt verslag gedaan over 15e eeuwse schilderingen in het voormalige St. Geertruidenklooster in Den Bosch.

noot 2

Onlangs verscheen de kroniek over het jaar 1987. Hierin wordt verslag gedaan van onderzoeken en vorderingen op het gebied van de archeologie en bouwhistorie, aangevuld met tekeningen, foto's en plattegronden. De Kroniek wordt uitgegeven in samenwerking met de *Vereniging Oud Utrecht*, de gemeente, de STABU (Stichting Archeologie en Bouwhistorie) van de Stad Utrecht) en Broese Kemink.

Lidmaatschap STABU minimaal f 50,- per jaar, over te maken op rek. 69.96.60.874 ten name van STABU bij Crediet- en Effectenbank te Utrecht. (De Kroniek verschijnt tevens als aflevering van het Maandblad Oud-Utrecht, 61 (1988) afl. 12.).

De afbeeldingen bij dit artikel komen uit het maandblad 'Oud-Utrecht' van december 1988.

Oude Gracht 151. Aangevulde reconstructietekeningen van de voorgevels omstreeks 1300 (links) en omstreeks 1800 (rechts) (tekening Jan van der Hoeve).

